

Василий Гросман

ПИСАТЕЛ НА ВОЙНА

София, 2022

VASILY GROSSMAN
A WRITER AT WAR
A Soviet Journalist with the Red Army, 1941-1945

© Copyright © The Estate of Vasily Grossman
Introduction and commentary © Antony Beevor and Luba Vinogradova

© Издателство „Изток-Запад“, 2022

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Мария Кондакова, превод, 2022

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2022

ISBN 978-619-01-1010-1 (мека подвързия)
978-619-01-1011-8 (твърда подвързия)

ВАСИЛИЙ ГРОСМАН

ПИСАТЕЛ
НА ВОЙНА

ПОД РЕДАКЦИЯТА НА

АНТЪНИ БИЙВЪР

ЛЮБА ВИНОГРАДОВА

Превод от английски

Мария Кондакова

Съдържание

Въведение	7
Речник	18

Първа част

СЪТРЕСЕНИЕТО ОТ ИНВАЗИЯТА

1941 г.

<i>Едно.</i> Кръщение с огън	23
<i>Две.</i> Ужасното отстъпление	36
<i>Три.</i> На Брянския фронт	44
<i>Четири.</i> С 50-а армия	48
<i>Пет.</i> Обратно в Украйна	52
<i>Шест.</i> Германците превземат Орел	60
<i>Седем.</i> Отстъплението пред Москва	67

Втора част

ГОДИНАТА НА СТАЛИНГРАД

1942 г.

<i>Осем.</i> На юг	83
<i>Девет.</i> Войната във въздуха на юг	95
<i>Десет.</i> На Донец с Черната дивизия	101
<i>Единайсет.</i> С танковата бригада на Хазин	110
<i>Дванайсет.</i> „Безпощадната истина на войната“	124
<i>Тринайсет.</i> Пътят към Сталинград	129
<i>Четиринайсет.</i> Септемврийските битки	144
<i>Петнайсет.</i> Сталинградската академия	164
<i>Шестнайсет.</i> Октомврийските битки	180
<i>Седемнайсет.</i> Приливът се обръща	199

Трета част

ВЪЗВРЪЩАНЕ НА ОКУПИРАНИТЕ ТЕРИТОРИИ

1943 г.

<i>Осемнайсет.</i> След битката	211
<i>Деветнайсет.</i> Отвоюване на родината	221
<i>Двайсет.</i> Битката при Курск	233

Четвърта част

ОТ ДНЕПЪР ДО ВИСЛА

1944 г.

<i>Двайсет и едно.</i> Лобното поле на Бердичев	251
<i>Двайсет и две.</i> През Украйна до Одеса	265
<i>Двайсет и три.</i> Операция „Багратион“	272
<i>Двайсет и четири.</i> Треблинка	283

Пета част

СРЕД РАЗВАЛИНИТЕ НА НАЦИСТКИЯ СВЯТ

1945 г.

<i>Двайсет и пет.</i> Варшава и Лодз	311
<i>Двайсет и шест.</i> В бърлогата на фашисткия звяр	324
<i>Двайсет и седем.</i> Битката за Берлин	333
<i>Послеслов.</i> Лъжите на победата	344
Благодарности	351
Библиография	352
Бележки за източниците	354
Показалец	359

КАРТИ

Гомел и Централният фронт, август 1941 г.	22
В Донбас, януари–март 1942 г.	82
Сталинград, есента и зимата на 1942 г.	130
Битката при Курск, юли 1943 г.	234

Въведение

Мястото на Василий Гросман в историята на световната литература е осигурено от неговия шедевър „Живот и съдба“ – един от най-великите руски романи на XX в. Някои критици го поставят дори по-високо от „Доктор Живаго“ на Пастернак или романите на Солженицин.

Тази книга се основава на неговите бележници от времето на войната, но също и на есета, които се съхраняват в Руския държавен архив за литература и изкуства (РГАЛИ). Включихме и някои писма, които са притежание на дъщеря му и заварения му син. Бележниците съдържат значителен обем суров материал, който той е събрал за своите романи и статии. Като специален кореспондент на червеноармейския вестник „Красная звезда“ Гросман се доказва като най-зоркия и правдив свидетел на събитията, които се случват на съветските фронтове между 1941 и 1945 г. Прекарал е на фронта повече от хиляда дни – близо три от четирите години на войната. Неговата остра наблюдателност и хуманните му разбирания са безценен урок за всеки писател и историк.

Василий Гросман е роден в украинския град Бердичев на 12 декември 1905 г. Бердичев е един от градовете с най-многобройно еврейско население в Централна Европа, а семейство Гросман са част от неговия образован елит. Рожденото име на Василий всъщност е Йосиф, но подобно на много други асимилирани семейства, Гросман русифицират имената си.¹ Неговият баща, по рождение Соломон Йосифович, променя името си на Семьон Осипович. Родителите на Гросман се разделят и като момче той живее с майка си в Швейцария преди Първата световна война. През 1918 г., непосредствено след революцията, се връща в Бердичев. Украйна с нейните богати земеделски райони е съсипана най-напред от разграбването при германската окупация под ръководството на фелдмаршал Фон Айхорн*.

---

* Фелдмаршал Херман фон Айхорн (1848–1918). Според суровите условия, наложени от германците в Договора от Брест-Литовск, задачата на Айхорн през 1918 г. е да ръководи пълното изцеждане на Украйна, за да се осигури храна за германските градове, които гладуват в резултат от британската блокада. Тази политика естествено поражда омразата на украинците и довежда до убийството на Айхорн през юли.

После, след като германските армии се оттеглят през ноември заради избухналата в страната им революция, се разгаря Руската гражданска война, в която украинските националисти и анархисти се противопоставят както на Бялата, така и на Червената армия. Бели и националисти, а в някои случаи и червогвардейци, изливат сляпата си омраза в погроми из цяла Украйна. По време на гражданската война според някои сведения са избити около 150 000 евреи – приблизително една трета от еврейското население.² След това, между 1920 и 1922 г., настъпва глад, който отнема живота на хиляди души само в Украйна.

През 1923 г. Гросман постъпва в Московския университет, където следва химия. Още на този ранен етап от живота си, въпреки че е чужд на военното поприще, той демонстрира увлечение по армията. „На пръв поглед баща ми беше напълно цивилен човек – казва единственото му дете, Екатерина Короткова-Гросман. – Това проличаваше веднага от навика му да се прегърбва и начина, по който носеше очилата си. Имаше много несръчни ръце. Още като студент обаче е проявявал интерес към армията. В едно писмо пише, че ако не го повикат на служба, ще се запише като доброволец.“³

През 1928 г., едва двацет и три годишен и все още студент, той сключва брак с приятелката си Ана Петровна Мацук, известна като „Гая“. През януари 1930 г. им се ражда дъщеря. Кръщават я Екатерина, или Катя, на майката на Гросман. През 1932 г., десет години след гражданската война, над седем милиона души стават жертви на още по-жесток глад, предизвикан от кампанията на Сталин срещу „кулаците“ и за насилствена колективизация на земеделието.* Обезумели от глад родители изяждат собствените си деца. Това е олицетворението на „вълчия век“⁴, както го описва Осип Манделщам в едно незабравимо стихотворение. Дори да не е видял с очите си най-големите ужаси на глада, Гросман със сигурност е чувал за тях или е виждал резултатите в лицето на живите скелети, които просят край железопътните линии с надеждата някой великодушен пътник да им подхвърли коричка хляб. Той описва този глад в Украйна в последния си роман, „Всичко тече“ – включително екзекуцията на жена, обвинена, че е изяла двете си деца.⁵

Вследствие от жестоките мерки на Сталин в този регион, както Гросман сам ще открие, украинците масово ще приветстват германските нашественици десет години по-късно. Твърди се, че сталинистки агенти разпространявали слухове, които хвърляли вината за глада върху евреите.

---

* Според най-новите оценки жертвите на глада между 1930 и 1933 г. са в диапазона от 7,2 милиона до 10,8 милиона души.

Това може би обяснява донякъде ентузиазма, с който украинците по-късно помагат на германците в кланетата на евреи.

Бракът на Гросман, който често отсъства заради пътуванията си до Москва, не просъществува дълго. Галя оставя дъщеря им при майка си, защото Киев е епицентърът на глада и детето има много по-голям шанс да оцелее в Бердичев. През следващите години Катя често се връща там, за да гостува при майката на Гросман.

Гросман започва да проявява по-голям интерес към писането, отколкото към науката, която изучава, но има нужда от работа. Когато завършва университета, през 1930 г. той заминава да работи като минен инженер в Сталино (днес Донецк) в Източна Украйна. Донбас – областта, очертана от острия завой в долното течение на Дон и Донец – е район, който той ще опознае отново по време на войната, както показват бележниците му. През 1932 г., възползвайки се от една погрешна диагноза, която го определя като страдащ от хронична туберкулоза, Гросман успява да напусне Сталино и да се премести отново в Москва. Там публикува първия си роман, „Глюкауф“, в който действието се развива във въглищна мина. Следващото му произведение е „Степан Колчугин“. Въпреки че и двата романа са в духа на времето, който се диктува от Сталин, персонажите в никакъв случай не са лишени от убедителност. Разказът „Град Бердичев“, публикуван през април 1934 г., печели похвала от Михаил Булгаков*. Максим Горки, доайнът на съветската литература, подкрепя работата на младия писател въпреки подозренията, че Гросман не е адепт на социалистическия реализъм.** Гросман, за когото Чехов и Толстой са литературни образци, винаги остава далеч от типа на сталинистките нагаждачи в литературата въпреки първоначалното

---

* Булгаков, Михаил Афанасиевич (1891–1940), авторът на романа „Бялата гвардия“ (1924), който той адаптира за Московския художествен театър под заглавието „Дните на Турбини“ (1926). Колкото и да е невероятно, това произведение с хуманистичното си представяне на царски офицери и интелектуалци става любимата пиеса на Сталин. Шедьовърът на Булгаков, „Майстора и Маргарита“, е редактиран, но все още непубликуван към момента на смъртта му.

** Горки, Максим, псевдоним на Алексей Максимович Пешков (1868–1936), драматург и романист. Горки подкрепя революцията и е приятел на Ленин, но диктаторските възгледи на болшевиките го ужасяват и през 1921 г. той заминава за Европа. С ласкателства и подмолни методи Сталин го убеждава през 1928 г. да се върне в Съветския съюз, където го посрещат с почести. Град Нижни Новгород е преименуван на Горки в негова чест. В отплата за това Горки става оръдие на режима, като изразява подкрепа за доктрината на социалистическия реализъм през октомври 1932 г. Той остава доайн на съветската литература до смъртта си.

си убеждение, че единствено съветският комунизъм може да се противопостави на заплахата на фашизма и антисемитизма.

През март 1933 г. братовчедката на Гросман, Надежда Алмаз, която е и негова предана поддръжница, е арестувана за троцкизъм. Гросман е разпитван от тайната полиция ОГПУ (която на следващата година влиза в състава на НКВД). Двамата с Алмаз са поддържали връзка с писателя Виктор Серж*, който скоро, през 1936 г., ще бъде принуден да замине в изгнание и в Париж ще стане един от най-откровените леви критици на Сталин. Братовчедите имат изключителен късмет. Надя Алмаз е изселена, а след това е изпратена в трудов лагер за кратък срок, което ѝ спестява рисковете по време на големия терор в края на десетилетието. Гросман остава незасегнат. Съдбата им е щяла да бъде много различна, ако ги бяха разпитвали три или четири години по-късно.

Животът през следващите няколко години не е лесен за писател, особено с честността и политическата наивност на Гросман. Истинско чудо е, че той преживява чистките, които Иля Еренбург по-късно описва като лотария.** Еренбург си дава ясна сметка за безхитростния и открит характер на Гросман: „Той беше изключително мил и предан приятел, но понякога се случваше да се изкиска, подхвърляйки на някоя петдесетгодишна жена: „Много си остаряла през последния месец.“ Познавах тази негова черта и не се обиждах, когато внезапно заявяваше: „По някаква причина си започнал да пишеш ужасно зле.“⁶

През 1935 г., няколко години след края на неговия брак с Галя, Гросман започва връзка с Олга Михайловна Губер – едра жена, по-възрастна от него с пет години. Подобно на Галя, Люся, както той я нарича, също е украинка. Нейният съпруг Борис Губер, също писател, разбира, че съпругата му обожаваше Гросман, и не се опитва да се бори със ситуацията. Руснак с германски корени, който произхожда от бележито семейство, Губер е арестуван и ек-

---

* Виктор Серж (1890–1947), псевдоним на Виктор Кибалчич. Роден в Белгия, той е син на офицер от императорската гвардия и майка белгийка. Серж, който развива дейност като анархист във Франция, е поддръжник на либертарния социализъм. През 1918 г. заминава за Русия, за да се присъедини към революцията, но авторитарните възгледи на болшевиките го ужасяват. Той е известен най-вече със своята забележителна автобиография, „Мемоарите на един революционер“ (1945), и романите „Мъже в затвор“, „Раждането на нашата мощ“ и „Случаят на другаря Тулаев“.

** Еренбург, Иля Григориевич (1891–1967), писател, поет и общественик, който през войната пише за „Красная звезда“. По-късно работи с Гросман върху създаването на Еврейския антифашистки комитет и „Черна книга“ за жестокостите срещу евреи – дейност, която съветските власти пресичат скоро след войната. Еренбург има много по-добър нюх за оцеляване в условията на сталинистката политика.

зекутиран през 1937 г., в безумния период на т.нар. ежовщина*, както е наричана тази вълна от чистки.

На същата година Гросман става член на Съюза на писателите – официален печат на одобрение, който осигурява много предимства. През февруари 1938 г. обаче Олга Михайловна е арестувана просто защото е съпруга на Губер.⁷ Гросман бързо предприема стъпки да убеди властите, че тя вече е негова съпруга, макар и да е запазила фамилията Губер. Освен това осиновява двамата синове на Губер, за да не бъдат изпратени в лагер за осиротели деца на „врагове на народа“. Самият Гросман е разпитван на Лубянка на 25 февруари 1938 г. Въпреки политическата си наивност той изключително умело се дистанцира от Губер, без при това да предаде никого. Поема и голям риск, като пише на Николай Ежов, началника на НКВД, и храбро цитира Сталин извън контекст, за да се аргументира защо съпругата му не трябва да споделя в никаква степен вината, приписвана на бившия ѝ съпруг. За спасението на Олга Михайлова допринася и смелостта на самия Губер, който не допуска да я замеси в това, въпреки че почти със сигурност са го увещавали да го направи по време на бруталните разпити.

Това е период на дълбоко нравствено унижение. Гросман е също толкова безпомощен като останалото население. Той няма друг избор, освен да сложи подписа си под представената му декларация за подкрепа за показните процеси срещу старите болшевики и други обвинени в „троцкистско-фашистка“ измяна. Никога обаче не забравя ужасите на това време и ги пресъздава по въздействащ начин в някои важни пасажии от „Живот и съдба“.

Най-лошият етап от терора като че ли преминава, след като Сталин сключва своя пакт с Хитлер през 1939 г. Гросман заедно със съпругата и заварените си синове успява да прекара лятото на тази година на Черно море, в станцията на писателския съюз. Почиват там и през май 1941 г., но той се връща в Москва месец по-късно и се намира там, когато Вермахтът нахлува в Съветския съюз на 22 юни 1941 г. Подобно на повечето писатели веднага се явява като доброволец за Червената армия, но въпреки че е само на 35 години, Гросман е напълно негоден за военна служба.

Следващите няколко седмици ще се окажат травматични за Гросман не само заради съкрушителните германски победи, но и по лични причини

---

* Терминът произлиза от името на началника на НКВД по това време, Николай Иванович Ежов (1895–1939), известен с прякора „Джуджето“ заради ниския ръст и куция си крак. Ежов поема ръководството на НКВД на мястото на Генрих Ягода (1891–1938) по заповед на Сталин през септември 1936 г. Той самият е заменен от Лаврентий Берия през декември 1938 г. и по този начин отклонява от Сталин вината за ексцесите. Подобно на своя предшественик Ягода той е обвинен в измяна и екзекутиран.

ни. Той живее в Москва с втората си съпруга в малък апартамент и заради теснотията тя го разубеждава да покани майка си да напусне Бердичев, за да намери убежище при тях в Москва. Седмица по-късно, когато той осъзнава размера на опасността, вече е твърде късно, за да може майка му да избяга. Във всеки случай тя отказва да изостави там инвалидизираната си племенница. Гросман, който не успява да се качи на влака, за да я доведе, ще се упреква до края на живота си. Същата е причината и за моралните терзания на физика Виктор Щрум в „Живот и съдба“.

Записките в бележниците започват на 5 август 1941 г., когато Гросман е изпратен на фронта от генерал Давид Ортенберг, редактора на „Красная звезда“. Въпреки че това е официалният вестник на Червената армия, цивилните по време на войната го четат с по-голямо увлечение дори от „Известия“. Сталин държи да преглежда всяка страница преди отпечатването му, което дава повод на Еренбург като колега на Гросман да се шегува в тесен кръг, че съветският диктатор е неговият най-верен читател.

Ортенберг, който се безпокои, че Гросман няма да преживее негодите на фронта, му намира по-млади спътници с военен опит, които да го придружават. Гросман се шегува с лошата си физическа форма и липсата на военна подготовка, но скоро, за удивление на другарите му, очилатият романист отслабва драстично, заяква и се научава да стреля с пистолет точно от тях.

„Ще ти разкажа за мен – пише той на баща си през февруари 1942 г. – През последните два месеца съм почти постоянно в движение. Има дни, през които човек вижда повече, отколкото за десет мирни години. Отслабнал съм. Претеглих се в банята и се оказа, че съм само седемдесет и четири килограма, а помниш ли колко ужасно много тежах преди година – деветдесет и един? Сърцето ми е много по-добре... Станал съм опитен фронтovac: мога веднага да определя по звука какво и къде се случва.“⁸

Гросман изучава всеки аспект на военното дело: тактика, екипировка, въоръжение, както и армейския жаргон, който крие за него особено очарование. Той работи толкова усилено върху своите бележки и статии, че няма време за почти нищо друго. „През цялата война – пише по-късно – единствената книга, която прочетох, беше „Война и мир“, и я прочетох два пъти.“⁹ Преди всичко той демонстрира изключителна храброст на самия фронт, когато повечето военни кореспонденти се навъртат около щабовете. Гросман, който е толкова явен еврейски представител на московската интелигенция, успява да спечели уважението и възхищението на обикновените войници в Червената армия. Това е забележителен подвиг. В Сталинград той се запознава с Чехов – снайпе-

риста рекордьор от 62-ра армия, и получава разрешение да го придружи до скритата му позиция и да го наблюдава как убива германци един по един.

За разлика от повечето съветски журналисти, които с голямо усърдие цитират политически коректни клишета, Гросман подхожда към интервютата с изключително търпение. Той разчита, както обяснява по-късно, на „разговори с войници, които са се оттеглили за кратка почивка. Войникът ви казва всичко, каквото мисли. Дори няма нужда да задавате въпроси.“¹⁰ Войниците повече от почти всеки друг бързо забелязват егостите, лицемерните и неискрените. Гросман е честен до глупост, често в своя вреда, и войниците го уважават за това. „Харесвам хората – пише той. – Харесва ми да изучавам живота. Случва се някой войник да ме вкара в пътя. Вече познавам живота в армията като цяло. В началото беше много трудно.“

Гросман не е безстрастен наблюдател. Силното въздействие на това, което пише, е плод на собствената му емоционална реакция на бедствията от 1941 г. По-късно той пише за „пронизващото, остро предчувствие за предстоящи загуби и трагичното осъзнаване, че съдбата на майката, съпругата и детето е станала неделима от съдбата на обкръжените полкове и отстъпващите армии. Как може човек да забрави фронта през онези дни – Гомел и Чернигов, загиващи в пламъци, обречения Киев, каруците на отстъплението и отровнозелените ракети над тихите гори и реки?“¹¹ Гросман и неговите спътници са свидетели на унищожаването на Гомел, след което се налага да избягат на юг, докато 2-ра танкова група на генерал Гудериан се разгръща в мащабната операция за обкръжаване на Киев. Германските армии пленяват над 600 000 войници в най-съкрушителната победа, позната в историята.

В началото на октомври същата година Гросман е прикрепен към щаба на 50-а армия на генерал Петров. Описанията му на този генерал, който удря подчинените си и се откъсва за кратко от чая и боровинковото сладко, за да подписва смъртни присъди, звучат като ужасна сатира на Червената армия, но са унищожително точни. Неудобната честност на Гросман е опасна. Ако тези бележници бяха прочетени от тайната полиция на НКВД, той щеше да изчезне в Гулаг. Гросман не е член на комунистическата партия, което означава, че позицията му е още по-слаба.

Гросман още веднъж замалко да попадне в обкръжението на танковете на Гудериан, които се придвижват стремително към град Орел и след това поставят в обкръжение Брянския фронт. Той пресъздава картината на бягството в най-завладяващото запазено описание на онези събития. Гросман и другарите му се връщат в Москва изтощени, с дупки от куршуми по тях-

ната „емка“*, които доказват в каква опасност са се намирали, но Ортенберг им нарежда да се връщат веднага на фронта. Докато търсят един армейски щаб през нощта, те замалко да попаднат право в ръцете на германците. Това би означавало сигурна смърт за Гросман като евреин.

През зимата на 1941 г., след като германците са спрени пред Москва, Гросман отразява събитията по на юг, в източния край на Украйна и близо до Донбас, който познава от годините преди войната. Той започва да подготвя своя велик роман за първите дни от войната, който е публикуван през ранното лято на 1942 г. на части в „Красная звезда“. Фронтващите от Червената армия го хвалят като единственото правдиво описание и славата на Гросман се разнася из целия Съветски съюз, като далеч надминава репутацията, която си е спечелил в литературните среди.

През август, докато германската Шеста армия напредва към Сталинград, Гросман получава заповед да замине за застрашения град. Той ще бъде журналистът, служил най-дълго в изтерзания град. Ортенберг, с когото Гросман има трудни отношения, признава необикновените му таланти. „Всички кореспонденти на Сталинградския фронт бяха удивени как Гросман е успял да предразположи дивизионния командир генерал Гуртиев, мъглявив и резервиран сибиряк, да говори с него шест часа без прекъсване и да му каже всичко, което иска да знае, и то в един от най-тежките моменти [от битката]. Знаем – това, че никога не записваше нищо по време на интервюто, помагаше на Гросман да спечели доверието на хората.¹² Той записваше всичко по-късно, след като се върнеше в командния пункт или къщата на кореспондентите. Всички си лягали, а той записвал педантично всичко в бележника си. Аз знаех за това и видях бележниците му, когато отидох в Сталинград. Дори се наложи да му напомня за строгата забрана да се водят дневници и му казах никога да не записва там каквото и да е от т.нар. секретна информация. Едва след смъртта [му] обаче имах възможността да прочета съдържанието им. Тези бележки са изключително сбити. Характерните черти на живота във война са предадени само с по един израз, както при проявяване на снимки върху фотографска хартия. В неговите бележници откриваме чистата, неретуширана истина.“ Сталинград е мястото, където Гросман усъвършенства мощното въздействие на своите описания: „обичайната миризма на фронтвата линия – нещо средно между морга и ковачница.“¹³

За Гросман битката при Сталинград е безспорно едно от най-важните преживявания за целия му живот. В „Живот и съдба“ Волга е нещо повече от символична нишка за книгата: тя е главната артерия на Русия,

* Лек автомобил ГАЗ М-1. – Б.пр.

която помпа нейната животворна кръв, за да бъде пожертвана в Сталинград. Подобно на много други идеалисти, Гросман храни горещата вяра, че героизмът на Червената армия при Сталинград не просто ще спечели войната, но и ще промени завинаги съветското общество. Те са убедени, че веднъж щом народът в своето могъщо единение постигне победа над нацистите, НКВД, чистките, показните съдебни процеси и Гулаг ще бъдат предадени на историята. Офицерите и войниците на фронта, със свободата на осъдения да говори каквото иска, открито критикуват пагубната колективизация на земеделските стопанства, безочието на номенклатурата и крещящия фалш на съветската пропаганда. Гросман по-късно описва тези настроения в „Живот и съдба“ чрез реакцията на комисаря Кримов. „Откакто пристигна в Сталинград, Кримов изпитваше особено чувство. Понякога му се струваше, че се намира в царство, където партията вече не съществува; понякога имаше чувството, че диша въздуха от първите дни на Революцията.“¹⁴ Някои от тези оптимистични идеи и стремежи като че ли се насърчават тихомълком от съветските власти, но веднага щом краят на войната се очертава, Сталин започва отново да затяга гайките.

Съветският диктатор, който има силен интерес към литературата, явно не е харесвал Гросман. Иля Еренбург е на мнение, че той подозира Гросман в твърде голямо възхищение към ленинския интернационализъм (грях, който е близък до троцкизма). Много по-вероятно обаче е неприязънта на съветския ръководител да се основава на факта, че Гросман никога не се прекланя пред култа към личността на тирана.

Прави впечатление отсъствието на Сталин от журналистическите репортажи на Гросман, а единствената му поява в художествените произведения на писателя след смъртта на диктатора е едно телефонно обаждане до Виктор Щрум късно през нощта в „Живот и съдба“. Това е един от най-зловещите и запомнящи се пасажии в който и да е роман. Напълно възможно е тази сцена да е била вдъхновена от едно подобно среднощно позвъняване от господаря на Кремъл до Еренбург през април 1941 г.¹⁵

През януари 1943 г. Гросман получава нареждане да напусне Сталинград. Ортенберг е повикал Константин Симонов на негово място, за да отрази драматичния завършек на битката. Младият хубавец Симонов е голям герой в очите на Червената армия, въздигнат едва ли не в култ като автор на поемата „Чакай ме“.* Той е написал това стихотворение през 1941 г., непо-

---

* Симонов, Константин (Кирил Михайлович), (1915–1979), поет, драматург, романист и кореспондент на „Красная звезда“. По-късно пише роман в стила на Хемингвей за Сталинградската битка, със заглавие „Дни и нощи“, който е публикуван през 1944 г. Въпреки физическата си храброст Симонов, както Гросман разсъждава по-късно, не проявява нравствена смелост в отношенията си със съветския режим.

средствено след избухването на войната, когато е трябвало да напусне голямата си любов – актрисата Валентина Серова. Песента и стихотворението придобиват свято значение за много червеноармейци с основната си идея, че само любовта на вярната годеница или съпруга може да запази живота на войника. Много от тях държат преписано на ръка копие от текста в джоба на гърдите си като талисман.

Гросман, който е останал в Сталинград много по-дълго от всеки друг кореспондент, се чувства предаден от това решение. Ортенберг го изпраща на почти триста километра южно от Сталинград, в Калмикия, която е току-що освободена от германската окупация. Това всъщност дава на Гросман възможността да изследва региона, преди батальоните на Лаврентий Берия от НКВД да навлязат там и да организират масови депортации като възмездие за всички от местното население, които не са се показали достатъчно верни на властта. Неговите бележки върху германската окупация и степените на сътрудничество с врага са болезнено точни и с блестящо красноречие разкриват компромисите и изкушенията, пред които са изправени цивилните, оказали се замесени в международна гражданска война.

По-късно през годината той присъства на битката при Курск, най-голямото танково сражение в историята, което отнема възможността на Вермахта да предприеме друга мащабна офанзива чак до кампанията в Ардените през декември 1944 г. През януари 1944 г., когато е прикрепен към частите на Червената армия, които настъпват на запад през Украйна, Гросман най-после стига до Бердичев. Там всички негови страхове за майка му и другите му роднини се потвърждават. Те са загинали в едно от първите кланета на евреи – главното, което предхожда непосредствено масовите екзекуции в дефилето на Бабий Яр край Киев. Разкритието за избиването на евреите в града, където е израснал, става причина да се упреква още по-жестoko, че не е спасил майка си през 1941 г. Допълнителен удар е да разбере ролята на техните украински съседи в преследванията. Гросман е решен да открие колкото може повече за Холокоста – тема, която съветските власти се опитват да заглушават. Линията на сталинизма е, че на евреите не трябва да се гледа като на особена категория жертви. Извършените срещу тях престъпления трябва да се разглеждат изцяло като престъпления срещу Съветския съюз.

Непосредствено след като Червената армия стига до територията на Полша, Гросман е един от първите кореспонденти, които влизат в лагера на смъртта в Майданек близо до Люблин. След това посещава лагера на смъртта в Трешлинка североизточно от Варшава. Неговата статия „Трешлинският ад“ е една от най-важните в литературата за Холокоста и е цитирана на трибунала в Нюрнберг.

За настъплението срещу Берлин през 1945 г. Гросман си уговаря друго назначение към 8-а гвардейска армия, бившата 62-ра армия, прославил се при Сталинград, и отново прекарва време в компанията на нейния командващ генерал Чуйков. С болезнената си честност Гросман документира както героизма, така и престъпленията на Червената армия, преди всичко масовите изнасилвания на германски жени. Описанията, които дава на разграбването на Шверин, са сред най-въздействащите и вълнуващите разкази на очевидци за тези събития. Аналогично неговите записки от Берлин, където той е изпратен да отразява боевете в града и окончателната победа, заслужават възможно най-широка аудитория. Фактът, че Гросман е видял с очите си повече от войната на изток в сравнение с почти всеки друг, има неопределима стойност. „Смятам, че онези, които никога не са преживели цялата горчивина на лятото на 1941 г., никога няма да могат да оценят напълно радостта от нашата победа“¹⁶ – пише той. Това не е самохвалство, а чистата истина.

Тези страници от неговите бележници, заедно с някои статии и откъси от писма, показват не просто суровия материал, с който работи един голям писател. Те представляват и безусловно най-добрият разказ на очевидец за страшния Източен фронт, може би най-съвършеното описание на онова, което самият Гросман нарича „безпощадната истина на войната“¹⁷.